

Variasjon og endring av sogndalsdialekten

Av Ragnhild Haugen

Denne artikkelen byggjer på hovudoppgåva eg skreiv ved universitetet i Bergen hausten 1997 med tittelen: *Variasjon og endring av sogndalsdialekten. Ei sosiolingvistisk undersøking av talemålet i Sogndal*. Eg vil her konsentrera meg om å sjå nærare på fem hovudpunkt:

1. Problemstilling og hypotesar
2. Framgangsmåte og metode
3. Resultat og tolking av resultatata samla
4. Resultat og tolking av einskildhypotesar
5. Utsikter for sogndalsdialekten

Aller fyrst vil eg gje ein kort presentasjon av Sogndal. Sogndal er i dag ein kommune med vel 6000 innbyggjarar. I tillegg er det vel 2000 studentar der. I 1990 var folketalet for dei to områda eg undersøkte 2250 personar i Sogndalsfjøra (sentrum) og 359 personar i Sogndalsdalen.

Særleg frå byrjinga av 1970-talet har det skjedd store endringar i kommunen. Ein starta då bygging av nye sentrumsnære bustadfelt. Sogndal fekk ein sterkare posisjon som skulestad og har i dag høgskule, vidaregåande skule og folkehøgskule. Kommunikasjonane har vorte betre og gjort det lettare å koma

inn og ut av bygda og fylket. Sogndal er òg vorte det største handelssenteret i Sogn. Som ein konsekvens av alt dette har det kome ein del tilflyttarar til bygda, ressurssterke folk med høgare utdanning, og mange av dei har i dag sentrale stillingar innan tenesteytande næringar i bygda.

1 Problemstilling og hypotesar

Bakgrunnen for undersøkinga mi var at eg ville prøva å finna ut noko om både variasjon og endring i sogndalsdialekten. Som språkleg utgangspunkt valde eg 9 fonologiske og 9 morfologiske variablar. Sjå oversyn neste side.

Desse hadde eg kome fram til etter at eg fyrst hadde gjennom-ført ei forundersøking med fire sogndøler, for å finna kva språktrekk som varierer. Eg delte dei deretter inn etter kri-teria *tradisjonelle* og *nyare variantar*¹. Deretter ville eg sjå desse språklege variablane i samanheng med sosiale faktorar som: alder, region, kjønn, utdanning, yrkesgruppe, foreldre-bakgrunn og tid borte frå Sogndal. Eg laga ut frå dette 14 hypotesar:

H1: Tradisjonelle variantar vil vera meir frekvente enn nyare variantar når ein ser alle dei språklege variablane samla og ikkje tek omsyn til dei sosiale variablane.

H2a: Det er samsvar mellom høg alder og høg tradisjonsprosent².

H2b: Dei eldste har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H3: Det er skilnad mellom Dalen og Fjøra med omsyn til tradisjonsprosent.

¹ Dei tradisjonelle variantane har former som samsvarar med ei historisk-fonologisk utvikling.

² Tradisjonsprosent er rekna ut frå formelen: $t\% = t \cdot 100 / t + n$, der t er talet på belegg av tradisjonelle former, og n er talet på belegg av nyare former. Kvar av gruppene innanfor ein sosial variabel, t.d. Fjøra og Dalen, får på dette viset ein gjennomsnittsprosent som eg samanliknar og testar opp mot den formulerte hypotesen.

Lydverk

Vokalisme

- 1) /i:/, i/ - /e:/, e/, dømme: <brev> /bri:v/ - /bre:v/, <sett> /sit/ - /set/, <behov> /bi:hov/ - /behov/
- 2) /ø/ = [ø][u] - /øy/, dømme: <syster> [søstø] eller [sustø] - /søyste/
- 3) /ø/ = [ø][u] - /øy/, dømme: <stykkje> [støççə] eller [stæççə] - /støççe/
- 4) /au/ - /a/, dømme: <lang> /laung/ - /lang/
- 5) /au/ - /a/ eller /ɔ/, dømme: <stong> /staung/ - /stang/ eller /stong/
- 6) /ai/ - /e/, dømme: <leggja> /laijja/ - /lejjja/

Konsonantisme (plosivbortfall)

- 7) /dn/ - /rn/, dømme: <barnehage> /badnaha:ge/ - /barneha:ge/
- 8) /d/ - /ʌ/, dømme: <fjell> /fjed/ - /fjel/
- 9) /d/ - /ʌ/, dømme: <gammal> /gamad/ - /gamal/

Formverk

Konsonantisme (plosivbortfall)

- 10) /dn/ - /n(e)/, dømme: <hestane> /hestadn/ - /hestan(e)/

Pronomen 1. pers. fleirtal

- 11) /i:/ - /e:/ /mi:/ - /me:/

Preteritum og perfektum partisipp

- 12) /eu:/, eu/ - /ɔi/: <køyrd> /ççear/ - /ççair/

og <køyr> /ççear/ - /ççair/

- 13) /eʊ/ eller /au/ - /a/ eller /ɔ/: <song> /seung/ eller /saung/ - /sang/ eller /song/

- 14) /ld/ - /ʌ/ og /nd - /n/: <skulle> /skulde/ - /skule/, <ville> /vilde/ - /vile/ og <kunne> /kunde/ - /kune/

Plosivfesting av affrikatar

- 15) /ainj/ - /aing, eng/, dømme: <treng> /trainje/ - /trainge/ eller /trence/

- 16) /ainç/ - /aink, enk/, dømme: <tenkje> /tainçə/ - /tainke/ eller /tenke/

- 17) /j/, çç/ - /g, k, t/, dømme: <leggja> /lejja/ - /lega/, <tenkja> /tainçə/ - /tainkə/, <sitja> /sicçə/ - /sita/

Adverb

- 18) /ei:/ - /i/: <inn> /ein/ - /in/, <innan> /eiman/ - /inan/ og <inne> /eime/ - /ine/

Fig 1 Oversyn over språklege variablar.

H4: Det er skilnad mellom menn og kvinner med omsyn til tradisjonsprosent.

H5: Det er skilnad mellom folk med høgare utdanning og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H6: Det er skilnad mellom folk som arbeider i tertiærnæringa og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H7: Dei som har b   foreldra eller berre mor fr   hovudsoknet, har høgare tradisjonsprosent enn dei som berre har far fr   hovudsoknet.

H8: Det er skilnad mellom dei som har budd borte fr   Sogn i meir enn to år og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H9: Dei eldste i Dalen har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H10: Dei eldste i Fjæra har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H11: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Dalen når det gjeld tradisjonsprosent.

H12: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Fj  ra når det gjeld tradisjonsprosent.

H13: Dei eldste kvinnene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H 14: Dei eldste mennene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

2 Framgangsmåte og metode

I all hovudsak valde eg å bruka ei kvantitativ tilnærming etter mønster fr   Labov, der eg rekna ut gjennomsnittsverdiar for dei sosiale gruppene og testa desse statistisk. Eg var interessert i å finna ut noko om variasjonen i talemålet hjå sogndøler som bur i Sogndal og som snakkar sogndalsdialekt. For å skilja desse fr   innflyttarar sette eg to hovudkrav til informantane:

1. Minst ein av foreldra skulle vera fr   hovudsoknet i bygda.

2. Dei skulle ha vakse opp, dvs. gått grunnskulen i hovud-soknet, og no bu i eitt av dei to områda: Fjøra eller Dalen.

Dei andre sosiale faktorane rekna eg med at eg ville få tilfeldig spreining på likevel. For at eg skulle kunna bruka denne undersøkinga til å seia noko generelt om sogndalsdialekten, måtte eg ha ei ganske stor gruppe informantar (enda på 30), og eg måtte plukka dei ut så tilfeldig som råd.

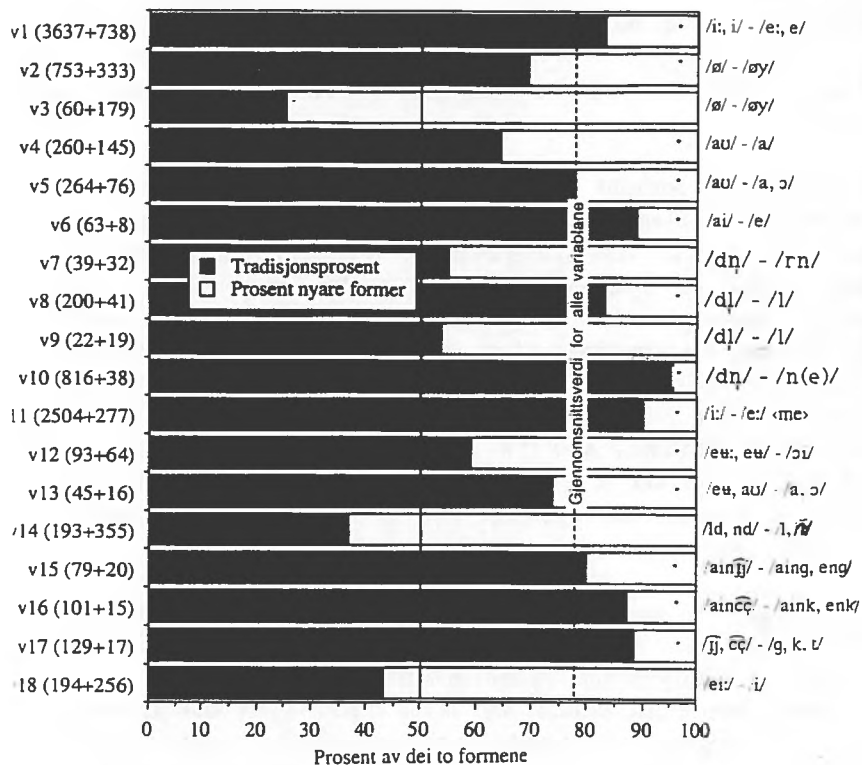
I perioden frå august til oktober 1996 gjorde eg opptak med alle informantane med fokus på daglegspråket deira. For å få eit så spontant og ekte språk som mogleg fekk eg kopla to og to informantar som kjende kvarandre saman heime hjå den eine av dei. Emnet for samtalen var *fortid*, *notid* og *framtid* i Sogndal, og såleis fekk eg òg språklege belegg på variablane mine.

3 Resultat og tolking av resultatata samla

Ord som viste 100 % tradisjonelle eller 100 % nyare former vart tekne ut av materialet og berre førte opp som vedlegg.

Utan omsyn til dei sosiale variablane viste resultatata for materialet samla at 13 av dei 18 språklege variablane gav signifikante utslag for at dei tradisjonelle variantane er meir frekvente enn dei nyare variantane. Dette svarar til ein samla tradisjonsprosent på 78,4 for tradisjonelle sogndalsformer. Sjå oversyn neste side.

Den heiltrekte linja er identisk med nullhypotesen, om ingen skilnad mellom tradisjonelle og nyare former, medan dei variablane som er markerte med stjerner, syner om skilnadene er store nok til å gje signifikante utslag. Til venstre står namnet på variabelen med tala på tradisjonelle belegg fyrst og deretter nyare belegg i parentes. Heilt til høgre er eit oversyn over variantvekslinga for kvar av dei språklege variablane.

Figur 2: Tal og prosent av tradisjonelle og nyare former for alle dei språklege variablane for informantane samla.

Tre variablar viste ei overvekt av nyare variantar:

Variabel 3: /ø/ - /øy/ framfor palatal lyd som t.d. i orda *kyrkje* og *tykkja*

Variabel 14: /ld, nd/ - /l, n/ i dei modale hjelpeverba *skulle*, *ville* og *kunne*

Variabel 18: /ei:/ - /i/ i adverb med stamme på *inn*, *inne* og *innan*

Ein del ytre forhold kan vera med på å forklara den høge tradisjonsprosenten. Dei språklege variablane som viste størst stabilitet (høgst tradisjonsprosent), var stort sett variablar som gjekk på systemdrag (grammatiske drag) i dialekten, medan endringane var større for variablar som galdt leksikalske drag (ord for ord). Døme på eit grammatisk drag med ein tradisjonell variant som held seg godt, er variabel 10: /adn, edn/ - /ane, ene/ i bunden form fleirtal av feminine og maskuline substantiv som t.d. *hestane* og *jentene*. Døme på eit leksikalsk drag der ein nyare variant er i ferd med å få overtaket, er variabel 14: /ld, nd/ - /l, n/ som berre gjeld for dei tre orda *skulle*, *ville* og *kunne*.

Innflyttarar er ingen homogen masse i Sogndal og øver difor heller ikkje eit einssidig press på talemålet. Dessutan kjem mange av innflyttarane opphavleg frå nabobygdene.

Betre kommunikasjonar har ikkje berre gjort det lettare å koma seg inn og ut av bygda, men også innafor bygda, t.d. mellom Dalen og Fjøra. Dette har gjort det lettare for sogndøler å halda kontakt med slekt og vener, og under innsamlinga kom det fram at dei innfødde sogndølene har mykje og tett kontakt med kvarandre.

Sogndal er det største senteret i Sogn og har status innan fotball, skule og handel. Det at ein er stolt over bygda si, trur eg gjer at ein også gjennom språket vil synleggjera at ein verkeleg er sogndøl.

4. Resultat og tolking av einskildhypotesar

a. Endring

Når ein ser på resultatata for einskildhypotesane, må eg berre fyrst presisera at nokre av hypotesane er retningsnøytrale og andre retningsbestemte³. Undersøkinga viste signifikante resultat for:

H2a: Det er samsvar mellom høg alder og høg tradisjonsprosent.

H2b: Dei eldste (gruppa 52–83 år) har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste (16–44 år).

10 av 18 variablar viste signifikante utslag for at dei eldste har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste. Aldersskilnader er vanlege å oppdaga i sosiolingvistiske undersøkingar, men graden av skilnad kan variera. Dersom dei språktrekka eg ser utslag på her held fram i same retning, vil ein med eit konstruert døme snart kunna høyra denne skilnaden mellom tradisjonelt og nyare sogndalsmål:

Tradisjonelt: /Dan 'gaungen (5) 'heurre (12) mi pau 'badnatei:men (7), ɔ dau 'skulde (14) mi 'vera 'ei:ne (18). Nou 'trainjje (15) in 'iççe 'lainger ɔ 'tainçca (16) pau ɔ 'siçca (17) 'framfø 'radeiou:en. Ei dag sir (1) 'maunge (4) stourt sit (1) 'bere pau da sou in 'kadla (8) 'ti:vei: (1)/.

Nyare: /Dan 'gangen (5) 'hoirde (12) mi pau 'barnetei:men (7), ɔ dau 'skule (14) mi 'vera 'ine (18). Nou 'trainge (15) in 'iççe 'lainger ɔ 'tainka (16) pau ɔ 'sita (17) 'framfø 'radeiou:en. Ei dag ser (1) 'mange (4) stourt set (1) 'bere pau da sou in 'kala (8) 'te:ve (1)/.

H9: Dei eldste i Dalen har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

³ Hypotesane er formulerte retningsnøytrale dersom ein ikkje har teori eller relevant empiri som tydeleg forutseier at resultatata vil gå i den eine eller andre retninga.

H10: Dei eldste i Fjøra har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

Her viste det seg at skilnaden var mykje større og galdt for fleire variablar i Dalen (9 stk.) enn i Fjøra (5 stk.). Kvifor er det slik? Kommunikasjonsmessig er desse to stadene komne nærare kvarandre. Skulane i Dalen er nedlagde og alle større aktivitetar skjer i Fjøra. Under innsamlingsarbeidet kom det fram at ein del dalingar ikkje følte at det gav status å vera daling, men at det derimot var nærast nedsetjande. I eit par av opp-taka fortalde nokon av dei unge dalingane at dei føler seg ut-sette og stundom nesten truga av ungdommar i sentrum berre av di dei er dalingar, noko som førte til at dei tenkte nøye gjennom alt dei sa og gjorde. Sannsynlegvis unngår dei av den grunn å bruka gamle ord og uttrykk, men det påverkar truleg også lydverket og formverket deira.

H13: Dei eldste kvinnene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H14: Dei eldste mennene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

Resultatet viste at det var stor skilnad når det galdt kvinner. Dei yngste kvinnene hadde lægst tradisjonsprosent med signifikante resultat for 8 språklege variablar, medan berre 2 av variablane gav signifikante utslag mellom unge og eldre menn. Dette kan kanskje forklarast ut frå ein generell tendens i samfunnet til at kvinner ser ut til å ha lettare for å omstilla seg og tilpassa seg ytre endringar og nye trender, t.d. er flyttemønsteret her i landet slik at det er særleg dei unge kvinnene som reiser frå bygdene og inn til byane. Høgare utdanning for kvinner er fyrst vorten vanleg for etterkrigsgenerasjonen, og kanskje trur dei at ei utvisking av dialektale språkdrag er ein måte å vinna status på i konkurransen om utdanning og arbeid.

b. Variasjon

H3: Det er skilnad mellom Dalen og Fjøra med omsyn til tradisjonsprosent.

Det var ingen signifikant skilnad mellom Fjøra og Dalen, men det var likevel ein tendens⁴ for 2 variablar i retning av at Fjøra har høgast tradisjonsprosent. Dette kan eg igjen forklara med at folk i Dalen overkompenserer til sentrum og difor får fleire nyare former enn det folk som bur i Fjøra har⁵. Det kan òg vera eit teikn på at språknormene er i ferd med å gå i oppløysing i Dalen.

H4: Det er skilnad mellom menn og kvinner med omsyn til tradisjonsprosent.

Det viste seg at kvinner hadde lægre tradisjonsprosent enn mennene når det galdt 6 variablar. Andre liknande undersøkingar viser at ein slik kjønsskilnad er typisk for litt større stader og vert forklart ut frå psykososiale faktorar.

H5: Det er skilnad mellom folk med høgare utdanning og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H6: Det er skilnad mellom folk som arbeider i tertiærnæringa og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H7: Dei som har båe foreldra eller berre mor frå hovudsoknet, har høgare tradisjonsprosent enn dei som berre har far frå hovudsoknet.

H8: Det er skilnad mellom dei som har budd borte frå Sogn i meir enn to år og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

Verken utdanning, yrkesgruppe, foreldrebakgrunn eller tid borte frå Sogndal viste seg å gje resultat som gav signifikante

⁴ Tendens er verdiar mellom 0,05 og 0,1.

⁵ Dette var også Andreas Hompland sitt inntrykk då han vitja Sogn tidleg på 80-talet (jf. Haugen 1998).

skilnader. Sogndal er ei skulebygd, og dette gjer sitt til at ein i mange høve ikkje treng flytta frå bygda for å få ei høgskuleutdanning. På det viset er mange av studentane heimehøyrande i Sogndal. Når det gjeld yrkesgrupper, er det fleire familiebedrifter i Sogndal som har lange tradisjonar og som har spelt ei viktig rolle for mange generasjonar i slekta. Foreldrebakgrunn gav utslag for at det var viktig at mora var frå hovudsoknet for to av dei 18 variablane, og det var for lyden /i:/ - /e/ som t.d. i ordet *ser*. Kanskje er dette ein lyd som er så vanskeleg å meistra at foreldrebakgrunn er viktig her? Elles må eg få presisera at kravet om at ein av foreldra skulle vera frå *hovudsoknet*, kanskje var noko strengt til at eg ville få styrka denne hypotesen, sidan ein forelder frå andre delar av Sogndal kommune då ikkje vart rekna.

Tid borte frå Sogndal vart ei svært uhomogen gruppe, på grunn av ulik lengd vekke trass i eit minstekrav på to år, og dessutan varierte tidspunktet for når og kor lenge dei hadde vore borte for mykje til at desse personane skulle ha så mykje felles.

H3: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Dalen når det gjeld tradisjonsprosent.

H12: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Fjøra når det gjeld tradisjonsprosent.

Kvinnene i Dalen viste seg å ha lægre tradisjonsprosent enn mennene, men slik var det ikkje i Fjøra. Dette kan koma av at kvinnene i Dalen opplever ein identitetskamp i prosessen for å bli godkjende og integrerte i arbeidslivet i sentrum. I redsle for å bli oppfatta som gamalmodige og lite interessante, som eg var inne på under kjønn og alder, kan det henda at dei meir eller mindre medvite søker høgare prestisje gjennom å velja lydar og bøyingsformer som ligg nærare opp til skriftspråket.

5. Utsikter for sogndalsdialekten

I hovudoppgåva mi har eg vore inne på at det kunne ha vore interessant å gjera ei ny, liknande undersøking av sogndalsdialekten om 20-30 år. *No* trur eg derimot at det er ei ideell tid for å gjera ei undersøking der innflyttarborn vert inkluderte. Berre det at 10 av 18 tradisjonelle variantar er i ferd med å forsvinna hjå sogndøler med innfødde foreldre, er eit godt argument for å studera dette no. Som eg nemnde i innleiinga, har mange innflyttarar viktige og sentrale stillingar i bygda, og det har alt vakse opp ein generasjon med innflyttarborn. Ut frå det eg har høyrte, er det få av innflyttarborna som snakkar tradisjonell sogndalsdialekt⁶. Lærarar i ungdomsskulen har også registrert at mange born med innfødde foreldre i dag tyr til andre talemålsformer enn før. I mange tilfelle verkar det som om born med ein eller to innflyttarforeldre anten gjer eit kompromiss mellom foreldra sitt talemål og sogndalsdialekten, eller at dei fullt ut tek avstand frå sogndalsdialekten. Her er det likevel farleg å generalisera for mykje, for dette valet heng truleg nøye saman med kva verdisyn og kva personlege haldningar dei har til sogndalsdialekten. I ei vidare undersøking av kva som skjer med talemålet i Sogndal, er det difor interessant å sjå nærare på både språkutvikling og språkhaldningar.

Bygda er i kontinuerleg utvikling innafor tenesteytande næringar. Nyleg har Sogndal fått eit stort kompetansesenter for idrett (med innandørshall) og eit nytt stort handlesenter står òg klart. Alt dette er med på å skapa nye arbeidsplassar og kanskje også ny identitet for folk i bygda.

Konklusjon

I ei kort oppsummering kan ein seia at sjølv om denne undersøkinga viste at sogndalsmålet generelt sett held seg godt i

motsetnad til kva mange undersøkingar av dialektar i bygder på Austlandet viser, vil ein om ein ser nøyare etter oppdaga at endringane er store sett i høve til alder, at utviklinga skjer raskare hjå kvinner (særleg dei unge), og at dei tradisjonelle formene held seg vel så godt i sentrum (Fjøra) som i Dalen.

Litteratur

Haugen, Ragnhild. 1998. Variasjon og endring i sogndalsdialekten. I *Målbryting. Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg*. 1. Bergen: Nordisk institutt.